

Nyíri Antalra emlékezve születésének 100. évfordulóján¹

„Minden magyar embernek törekednie kellene a köznapi életben is
a helyes és szabatos önkifejezésre”

Régi fölismerés, hogy a tudományos kutatások egyes irányainak kialakításában, elméleti-módszertani kérdéseinek kimunkálásában a kiemelkedő egyéniségeknek nagy jelentősége, meghatározó szerepe lehet. Ilyen iskolateremtő nyelvész volt pl. Mészöly Gedeon, akinek nyomdokain haladva elsősorban Nyíri Antal és Velcsov Mártonné a magyar nyelvtörténet oktatását és kutatását Szegeden olyan magas színvonalúvá emelte, hogy működésük idején, amikor ez a nagy hagyományú diszciplína még virágkorát él(het)te, országsszerte a legjobb tanszékekkel is fölvehette a versenyt. Abban, hogy tanszékünk az 1950-es évektől kezdődően igazi tudományos műhellyé válhatott, Nyíri Antalnak, akire születésének 100. évfordulója alkalmából emlékezünk, elvülhetetlen érdemei vannak.

Nyíri Antal 1907. március 9-én született Szentesen. Ott járt elemi iskolába, és középiskolai tanulmányait is szülővárosában végezte. A középiskolában tanárai közül különösen Molecz Béla, aki például Szentes nyelvről több írást is megjelentetett, volt rá nagyobb hatással, s ez a körülmény nyilvánvalóan alakította, formálta az anyanyelv iránti vonzódását is. Egy vele készített interjúban nyolcvanéves korában a következőképpen emlékezett vissza szülőhelyére, a pályájának alakulásában is szerepet játszó szentesi diákévekre: „Szentes kis alföldi város, és az volt egyik jellemzője az én gyermekkoromban, hogy idegen szót nem lehetett hallani sohasem. Tösgyökeres magyar parasztváros, amelynek az északi része az *i*-ző nyelvjárást beszéli, a déli fele az *é*-zót. Az *i*-ző nyelvjárásnak a sajátosságai ugyanazok, mint Nagyszalontának a nyelvi jelenségei. Úgyhogy, amikor bekerültem a középiskolába, és a negyedik gimnáziumban – az megfelelt a mostani nyolcadik általánosnak – a Toldit olvastuk, nekem egyetlen kifejezést sem kellett megmagyarázni, én mindent értettem. Hát ez volt a legjellemzőbb dolog: Szentes szép magyar nyelvét hoztam magammal ide, Szegedre. Az elemi- és középiskolát szülővárosomban végeztem. A szentesi gimnázium igen kemény iskola hírében állt, és volt néhány kiváló tanára. Az egyik, aki az első és a második gimnáziumi osztályban tanított, Zolnai Dezső volt, egykori Eötvös-kollégista. A másik tanárom, aki Szentesen hatott rám, Molecz Béla, Simonyi Zsigmond tanítványa volt, aki lélektan és logikát tanított.”²

A szülőváros nyelve, amely életre szólóan meghatározta nyelvhasználatát, és fontos szerepet játszott nyelvszemléletének formálásában, érthető okokból nagyon közel állt szívéhez, ez lett a legkedvesebb nyelvváltozata. Nyilvánvalóan ezzel is összefügg, hogy kutatási témái között a szűkebb haza nyelvének vizsgálata is helyet kapott. Erről tanúskodik például *A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban* című cikke³, amelynek anyagát 1940-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Magyar-ságtudományi Intézetének megbízásából gyűjtötte, s a tárgykörbe tartozó szókészleti elemeket és ezek összefüggéseit a Magyar Nyelvben publikálta. Hogy mennyire érdekelte a szentesi halászat, s azt milyen alaposan, elméleti-módszertani tekintetben is milyen mintaszerűen dolgozta fel, azt nagyon jól mutatja *A kiháló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai* című kiváló tanulmánya.⁴ Ez a különlenyomatként is megjelent kiadvány (1948) kitűnő példát nyújt a tárgykör-monográfia műfajára, amelyet egyébként még Csűry Bálint kezdeményezett és tanítványai indítottak az 1930-as évek végén, a XX. század második felétől – sajnos – egyre inkább visszaszorult. Ebből a dolgozatából jól kiviláglik, hogy szerzője – amint azt számos szómagyarázata is ékesen bizonyítja – teljességre törekvő adatgyűjtést folytatott, és a magyar nyelvtudomány (különösen a nyelvtörténet és a nyelvjáráskutatás) elvi-módszertani kérdései mellett a néprajz eredményeit (s általában a népéletet) is nagyon jól ismerte. Sajnálatos, hogy ennek a munkának az újraközlése – terjedelmével összefüggően – anyagi okokból nem kerülhetett be a „Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok” című 2004-ben megjelent Nyíri-kötetbe.

¹ Visszaemlékezésünk teljesebb változata a Szegeden tartandó nyelvtörténeti konferencián hangzik el.

² Sz. Bozóki Margit: „Minden magyar embernek törekednie kellene a helyes és szabatos önkifejezésre!” Beszélgetés a 80 esztendő dr. Nyíri Antal nyelvészprofesszorral. Honismeret 1987. 26–28. old.

³ Nyíri Antal: *A térszíni formák elnevezései a szentesi halászatban*, Magyar Nyelv 1941. 41–46. old.

⁴ Nyíri Antal: *A kiháló szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai*, Alföldi Tudományos Gyűjtemény II, Szeged. 1948. 194–298. old.

Szülővárosához való ragaszkodása mutatkozik meg a *Szentes nyelvi sajtáságai és az irodalmi nyelv* című írásában is.⁵ Ebben – Molecz Bélának és Bárdosi Rezsőnek Szentes nyelvével kapcsolatos kutatásai után – a város két, régebben egymástól markánsan eltérő nyelvjárását mutatta be, mégpedig a többségében református lakosságú Felsőpárt tájnyelvi sajtáságait, valamint a későbbiekben települt, katolikus vallású Alsópárt és Kisér városrészek népnyelvének jellegzetes vonásait. Szentes ezen két dialektusának kialakulását és bizonyos jelenségeinek szinte napjainkig való megőrződését – megfelelő források alapján – a város múltjával, településtörténetével hozta összefüggésbe.

A szentesi középiskolás évek után Szegedre került. Egyetemi tanulmányai szinte kijelölték, meghatározták későbbi életútját, szakmai irányultságát, s mivel több szempontból is igen tanulságosak és követendő például állíthatók a mai hallgatók elé, ezért a tanári pályára való fölkészülés és ismeretszerzés éveiről Nyíri professzor úr visszaemlékezését szeretném idézni: „1926 őszén kerültem a szegedi egyetemre magyar-német szakos tanárjelöltnek. Mint afféle »golyó«, nem tudtam én azt, milyen az egyetemi élet, de arra emlékszem, hogy valósággal felszabadultam az egyetemen a középiskola kötöttségéből. Az egyetemen nem a magyar nyelvészet felé fordultam, hanem a magyar nyelv felé. A magyar nyelv volt az, ami engem elsősorban érdekelt, de nem mint tudományszak, hanem mint nyelvi kifejezésforma. Ezt abból gondolom, hogy mindig nagy szeretettel készítettem dolgozataimat, és nekem az érdekes, vonzó feladat volt. Minden erőmmel azon igyekeztem, hogy a magyar dolgozatom ott legyen mindig a legjobbak között. És ez csakugyan így is volt. Én nem nyelvész akartam lenni, hanem az irodalommal akartam foglalkozni. Csakhogy itt az egyetemen irodalomból nem sok indítást kaptam. A finnugor nyelvészet professzora, Mészöly Gedeon viszont már a legelső félévben nagy hatással volt rám, így aztán már az egyetemi tanulmányaim kezdetén lekövettem a nyelvészet tanulása mellett. Az első év végeztével tanulmányi eredményeim alapján megpályáztam és elnyertem Csongrád megye külföldre szóló ösztöndíját. A második évre már Münchenben iratkoztam be, és ezer pengő ösztöndíjat kaptam. München nemcsak festészetéről és söréről híres, hanem egyeteméről is. Kiváló professzorok oktattak ott, és én minden időmet az egyetemen töltöttem, minden neves professzornak az előadását meghallgattam, s a német nyelvészeti gyakorlatokon is részt vettem. Egy év alatt meglehetősen jó német szakismeretre tettem szert. A harmadik évet ismét Szegeden végeztem, majd az 1930–1931-es tanévben Mészöly és Schmidt Henrik javaslata alapján a bécsi Collegium Hungaricumban kaptam állami ösztöndíjat. Így egy évet hallgathattam a bécsi egyetemen is. Ismeretszerzésben, élményekben gazdag időszak volt az is. Tehát én az egyetemi tanulmányaimat a régi módon – Szegeden, Münchenben és Bécsben – végeztem.”⁶

Bécsi tanulmányútjaim során – legutóbb 2006 szeptemberében – Nyíri professzor úrra gondolva többször is fölkerestem a csodálatosan szép Trautson-palotát, amely 1760-tól hosszabb ideig a Mária Terézia alapította magyar testőrség központja volt, s amely az 1920-as években mintegy negyedszázadig a Collegium Hungaricumnak is otthont adott. A bécsi egyetem ugyanis a münchenivel együtt fontos szerepet játszott Nyíri Antal szakmai fölkészültségének elmélyítésében, nyelvészleletének formálásában, egész életpályájának alakulásában.

Az egyetem befejezése után, mivel a gazdasági világválság egyik következményeként sok volt az állástalan diplomás Magyarországon, tanári pályája nehezen indult. A kezdeti nehézségek után azonban, mégpedig azzal, hogy az Országos Ösztöndíj Tanács gyakornoka lett, mellé szegődött a szerencse. Ekkoriban ugyanis Gombocz Zoltán előadásait látogathatta, és a nagy híru nyelvészsel személyes kapcsolatba is került. Nagy örömeire szolgált, hogy a Mészöly Gedeonnál készült, *A Winkler-kódex hangtana és szótana* című doktori értekezését Gombocz Zoltán is ismerte, és ez a dolgozata 1933-ban meg is jelenhetett Szegeden. Ezzel a munkájával már fiatal nyelvészként nevet vívott ki magának.

1934-ben sikerrel pályázott a csurgói Csokonai gimnáziumba, így ez év őszétől tanárként dolgozhatott a híres, jó szellemű iskolában, amelyre és az ott töltött esztendőkre mindig nagy szeretettel gondolt vissza. Ezekben az években fordult érdeklődése a nyelvjárások felé, amely egész pályáját aztán végigkísérte, s ízig-vérig igazi, sokoldalú nyelvtörténészként kutatásaiban is mindig szem előtt tartotta és nagyra értékelte a különféle tájnyelvi jelenségek vallomását. A gimnázium vezető testületének biztatására és támogatásával kezdett nyelvjárási gyűjtésbe, s kutatásainak helyszínül pedig Szennát választotta. Erről, a későbbi munkáját is meghatározó időről a következőképpen vallott a vele készített interjúban: „Minden iskolai szünetet meg ünnepet Szennában és környékén töltöttem, még a nyári vakációm is. Akkor még sajnos nem volt magnetofon, hogy fölvehettem volna vele óriási és értékes nyelvi any-

⁵ Nyíri Antal: Szentes nyelvi sajtáságai és az irodalmi nyelv. In: Péter László szerk. Szentesi Tanulmányok. Az 1975. évi honismereti napok előadásai, Szeged 1977. 71–79. old.

⁶ Sz. Bozöki Margit: i. m. 1987. 26. old.

got. Csak kézzel jegyzeteltem, de így is nagyon szép volt. Akkor már arra gondoltam, hogy ha Somogyban Csurgón maradok, akkor csinálók egy somogyi szótárt. Ezt azért gondoltam, mert *A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása* című munkámat Balassa József ismertette a Nyelvőrben, és nagyon kedvező véleményt mondott róla. Nekem, a kis falusi gimnáziumi tanárnak, óriási jelentőségű volt a nagy tekintélyű Balassa elismerő véleménye.⁷

Nagyjából az 1940 és 1950 közötti évtizedben – főképpen a második világháború és annak következményei miatt – többféle iskolatípusban és nemegyszer egymástól földrajzilag távol eső településeken (pl. Kolozsvártól gyakorló gimnáziumban és az egyetemen is, majd rövid ideig Szentesen, Békéscsabán, az 1940-es évek végén már Szegeden) volt tanár. 1950 őszén került a szegedi Pedagógiai Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékére, amelynek vezetője lett, két év múltával pedig előbb docensnek, majd professzornak nevezték ki az egyetemen. Hamarosan különféle tisztségek betöltésére is fölkérték: 1956-ban a Bölcsészettudományi Kar dékánjának választották meg, ezt követően pedig 1958-tól 1963-ig tanárképzési rektorhelyettesként tevékenykedett, és több mint két évtizeden át egészen nyugdíjba vonulásáig (1955 és 1977 között) a Magyar Nyelvészeti Tanszéknek volt a vezetője.

Az általa vezetett tanszék egységét, munkatársi közösségének erejét és kiváló nyelvtörténeti fölkészültségét, szakmai hozzáértését meggyőzően példázza *A Münchener Kódex 1466-ból* című közös kiadvány⁸, amelynek munkálatait ő kezdeményezte és irányította, s amellyel a kötet szerkesztőjeként – kollégáival együtt – méltán aratott nagy szakmai sikert a magyar nyelvtudományban. Hasonlóképpen következetes és gondos munkával készült el kb. két évtizeddel később – az itt említett kiadványhoz kapcsolódóan – *A Münchener Kódex magyar-latin szótára* is.⁹

A Nyíri professzor úr vezette tanszék – amint azt számtalan hozzá kapcsolódó emlékem, az ott töltött dolgozó hétköznapi együtt munkálkodása mind-mind megerősíti – megnyugtató biztonságot s bizonyos függetlenséget jelentett minden munkatársra számára. A szinte családias légkör kedvezően hatott oktató- és kutatómunkánkra egyaránt.

Joggal szokták mondani: a hosszú életkor nem érdem, csupán a sors ajándéka. De hogy azt ki miként éri és éli meg s tölti meg tartalommal, abban viszont már az egyénnek lehet s van is szerepe. Nyíri Antaltól biztos elmondhatjuk: nemcsak hosszú, hanem igen tartalmas életet élt. A sors jóvoltából egészen nyolcvanéves koráig, még nyugdíjasként is tanított, és szívesen kutatót még akkor is, amikor már nyolcvan fölött járt. Így például az 1990-ben Debrecenben rendezett Nemzetközi Finnugor Kongresszuson nyelvtörténeti tárgykörben tartott előadást, és olyan lelkesen, magával ragadóan beszélt a szóban forgó témáról, hogy akaratlanul is kérdésföltevésre, vitára serkentette nagyszámú hallgatócsoporthát.¹⁰ Szakmai tudása és tárgyyszeretete bizony ma is sokunknak példaként állhat, mintául szolgálhat.

Az utóbbi időben viszont elszomorodva tapasztalom, hogy attól a nyelvészeti irányzattól, szemléletmódtól, amelyet Nyíri professzor úr és kortársai közül még sokan képviseltek, egyre többen távolabb kerültek. Ezt a gondolatot nyugdíjas korában egyébként Nyíri professzor úr is fölvetette néhányszor, a magyar nyelvtudomány kutatási irányainak nagy kérdései ugyanis élete végéig foglalkoztatták csakis úgy, mint például a nyelvtörténet, a nyelvművelés bizonyos, megoldásra váró problémái. Nemcsak a magyar nyelvészet jövőjéért aggódott, hanem a pontatlan megfogalmazástól a durva, trágár beszédig minden olyan jelenség terjedése miatt is, amely elszűrkíti, rossz irányba viszi a mindennapi nyelvhasználatot. Ezzel a folyamattal a világos, szabatos kifejezőmódot, anyanyelvünk szépségeinek felmutatását állította szembe. Hogy a nyelvművelésnek, a nyelvhelyességnek is milyen nagy jelentőséget tulajdonított, azt szépen példázza azon véleménye, amelyet a vele folytatott beszélgetésben a Honismeret szerkesztőségének, olvasóinak a következőképpen fejtett ki: „Amit talán a magyar nyelv ügyében a Honismeret megtehetne, az az, hogy gyönyörű szép magyar nyelven író stílusztáink műveiből közölhetnének rendszeresen egy-egy részletet, rámutatva annak a prózai megnyilatkozásnak a nyelvi szépségeire. Esetleg nyelvhelyességi megjegyzéseket is lehetne hozzáfűzni. Íróink, költőink gyakran nagyon szépen vallanak az anyanyelvről. Egy-egy ilyen vallomást közölni kellene, rámutatva arra, hogy milyen fontos a szép nyelvi kifejezés. Voltaképpen a nagyközönség nem tudja, hogy a nyelv, ez az igen fontos

⁷ *Ugyanott* 27. old.

⁸ *Nyíri Antal* (szerk.): *A Münchener Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt, Akadémiai K. Bp. 1971.

⁹ *Nyíri Antal* (szerk.): *A Münchener Kódex magyar-latin szótára*, Akadémiai K. Bp. 1993.

¹⁰ *Nyíri Antal*: Az egyes és többes 3. személyű birtokos személyjелеk története a magyarban. In: *László Jakab, László Keresztes, Antal Kiss, Sándor Maticsák* (szerk.) *Congressus Septimus Internationalis Fennougristorum 3A Sessiones Sectionum*. Debrecen 1990. 186–191. old.

gondolatközlő eszköz milyen csodálatos valami, és hogy ezzel törődni kell. És minden magyar embernek törekednie kellene a köznapi életben is a helyes és szabatos önkifejezésre. Ezt talán lehetne még jobban tudatosítani.”¹¹

Röviden összefoglalva életútjának, tudományos munkásságának a mostani és az utánunk jövő nemzedékek számára irányjelző szolgáltató, figyelembe vehető és veendő eredményeit, tanulságait, a következőket állapíthatom meg. Nyíri Antal tudományos öröksége maradandó, becses értéket képvisel a magyar nyelvtudományban, éppen ezért kötelezettséget is jelent nekünk, utódoknak: sok mindenben folytatni lehetne, kellene mindazt, amit ránk hagyott, mégpedig akkor is, ha ez sok-sok aprómunkát, filológiai pontosságot, töretlen hitet kíván. Ha mi is értékeset, maradandót szeretnénk alkotni, ha anyanyelvünk jövőjéért – az oktatásban és a kutatásban egyaránt – hasznosat, fontosat akarunk tenni, a nagy elődök nyomdokain is haladnunk kell. Így pl. a nyelvtörténet különböző forrásainak (különösen a nyelvemlékeknek) az alapos ismerete nélkül a magyar szakos hallgatók oktatása, képzése ma is elképzelhetetlen, s később is az lesz. S mivel pedig a nyelvtörténet számára például a nyelvjáráások is alapvető forrásul szolgálnak, ezek sajtóságainak megismerése is óhatatlanul szükséges és fontos. Nyíri professzor úr kutatói és oktatói tevékenysége nemcsak ebben tekinthető mintának, hanem emellett más tudományterületek (például a néprajz, a helytörténet és a finnugor nyelvészet) eredményeinek felhasználásában is, ahogy erről például a *Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok* című kötet is tanúskodik.¹²

A kiváló tanárok és jeles tudósok hatása, szerepe mindig maradandó értékű. Nyíri Antal professzor úrról, akik őt ismertük, ezt bátran, meggyőződéssel állíthatjuk. Számomra – hiszem, hogy tanítványai közül még nagyon-nagyon sokaknak – örökké feledhetetlenek maradnak nyelvtörténeti előadásai, szemináriumai, amelyeken tudásának kincsestárából, gazdag ismeretanyagából máig sokat meríthetnek mindazok, akik még most is katedrán állnak, vagy éppen valamely cikk, tanulmány megírásán munkálkodnak. Ily módon vihetik, örökíthetik tovább a tőle kapott tudást s még többet is: a tanári és tudósi példaadást, a szerénységet; a nevelésben a tanítvány, az ember tiszteletét, a kutatásban az adatokon nyugvó érvelést, a tudományos előzmények ismeretét és azoknak alkotó továbbfejlesztésére irányuló törekvést, igényét. Tanári és tudósi példaadása így él, így élhet bennünk, oktatómunkánkban és kutatásainkban is tovább.

Szabó József

Kiűzetésünk szülőföldünkről, a Felvidékről

Az idén hatvan éve lesz, hogy el kellett hagynunk szülőföldünket, a Rév-Komárom melletti Kisizsát, mert Benesék magyaryűlő politikája így diktálta. Én akkor még alig múltam tíz éves, mégis mély, kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem ez az égbekiáltóan igazságtalan esemény.

A csehszlovák kormány egy 1946-ban hozott törvénnyel ugyan lehetővé tette, hogy mi, akik szerintük „szláv eredetű, de elmagyarosodott” polgárok vagyunk, visszatérhetünk „eredeti” nemzetiségünk-höz, ha reszlovakizálunk, azaz szlováknak valljuk magunkat. Édesapám azonban, mikor nálunk jártak az agitátorok, azt mondta nekik:

– Az igaz, hogy Tóthnak hívnak, de az a „h” betű a nevem végén azt jelenti, hogy magyar vagyok. Szlovák pedig soha nem voltam és nem is leszek.” Ezzel mi is rákerültünk a kitelepitendők listájára.

1946 októberében kézhez kaptunk egy Igazolványt, amit mindenki csak „Fehér-lapnak” hívott a színe után. Ez a kitelepitéssel kapcsolatos jogi helyzetünket taglalta. A magyar és csehszlovák kormány közötti megállapodás értelmében annyi felvidéki magyart kellett kijelölni az áttelepitésre, ahány magyarországi szlovák önszántából jelentkezik a cserére. (Több százezeres jelentkezőre számítottak, azonban csalódnunk kellett: mindössze 95 421 szlovák élt ezzel a lehetőséggel, de több, mint 22 ezer ezek közül is meggondolta magát. Így a lakosságcsere keretében szülőföldjüket elhagyni kényszerülő ma-

¹¹ Sz. Bozóki Margit i. m. 1987. 28. old.

¹² Nyíri Antal: *Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok*. Válogatta, szerkesztette Szabó József és Szűcs Judit. Szeged 2004.